

U zaključku autorica utvrđuje da je najveća razlika između originala i prijevoda ta što oni žive u sklopu različitih književnih razdoblja, ali i u sklopu različitih književnosti, što se reflektira i u poetičkim načelima koja su u osnovi svakoga teksta te se odražava na stilističkoj razini, a stilistička načela utječu na sintaktičku strukturu. Usporedbom tekstova prevedenih u istome razdoblju autorica donosi zaključke o tome koje su od sintaktičkih značajka stilistički uvjetovane te koje su opće tendencije pri prevođenju. Iznosi ukratko i zaključke o sintaktičkim značajkama svakoga od analiziranih tekstova.

Knjiga Anete Dimitrove iznimno je korisno djelo svakomu tko se bavi tekstovima prevedenima sa starogrčkoga na staroslavenski, te proučavateljima srednjovjekovnih staroslavenskih hagiografskih tekstova. Također može poslužiti kao uzor za druga istraživanja sintakse prijevodnih tekstova. S obzirom na činjenicu da je velik broj staroslavenskih tekstova preveden ili s grčkoga ili s latinskoga, utjecaji se tih jezika primjećuju i u djelima koja nisu prijevodnoga tipa, te su u nizu srednjovjekovnih tekstova vidljivi različiti utjecaji latinskoga i grčkoga. Sintaktički su utjecaji vidljivi i u strukturama kojima se autorica nije bavila, kao što su zavisne rečenice (osobito uporaba načina i vremena pri prevođenju latinskih i grčkih konjunktiva te optativa). S obzirom na to da je sintaktički aspekt prijevodnih djela dugo bio gotovo u potpunosti zanemaren, knjiga Anete Dimitrove barem djelomično popunjava tu prazninu.

ANA MIHALJEVIĆ

ŠIMUN KOŽIČIĆ BENJA I NJEGOVA GLAGOLJSKA TISKARA U RIJECI

Fluminensia – časopis za filološka istraživanja 24 (1). Ines SRDOČ-KONESTRA; Silvana VRANIĆ (ur.). Rijeka: Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2012., 225 str.

Riječki časopis za filološka istraživanja *Fluminensia* u prvom broju za 2012. godinu donosi dvanaest priloga nastalih doradom priopćenja sa znanstvenoga skupa *Šimun Kožičić Benja i njegova glagoljska tiskara u Rijeci (1530.–1531.)* održana u Rijeci 16. rujna 2011. godine.⁷ Riječ je

⁷ O skupu je na stranicama ovoga časopisa izvijestila Blanka CEKOVIĆ (vidi *Slovo* 62: 366–371).

o tematskom broju posvećenu Šimunu Kožičiću kao osobitu filološkomu fenomenu značajnu užemu riječkomu filološkomu krugu ali i ukupnoj kroatistici, osobito njezinim temeljima i tradiciji.

Radovi se o Šimunu Kožičiću i njegovu riječkom glagoljskotiskarskome podvigu referiraju na do sada poznate uporišne točke o njegovu životu i djelu. Do danas je pouzdano utvrđeno da je Šimun Kožičić, rođen u Zadru oko 1460., pokopan na Ugljanu 1536., bio zadarski patricij iz ugledne obitelji Benja, da je karijerom bio ugledan kraljevski diplomat i pisac – latinist, da je bio sudionik a u dva navrata i vrstan govornik na Petom lateranskom koncilu (1512.–1517.), o čemu svjedoče njegovi tiskani govori. Nadalje se zna da je bio modruški ili krbavski biskup, potom prognanik i upravitelj Senjske biskupije, te da je u zadnjem desetljeću svoga života bio tiskar, nakladnik, prevoditelj i priređivač glagoljskih izdanja. Hrvatsku je kulturu osobito zadužio knjigama koje je od kraja 1530. do sredine 1531. otisnuo u vlastitoj tiskari u Rijeci glagoljskim pismenima na crkvenoslavenskome hrvatskome (čakavskom) jeziku. Do danas je pouzdano utvrđeno da je riječ o šest knjiga namijenjenih potrebama svećenika glagoljaša, od kojih je vjerojatno najprije tiskana knjižica s naslovom *Psaltirь* (svojevrсна početnica za učenje glagoljice, upravo bukvar s molitvenikom), a potom ostale: *Oficii rimski* (molitvenik, časoslov), *Misal hruacki po rimski običaj i činь (...)* (bogoslužna knjiga s misnim tekstovima), *Knjižice Krsta* (mali ritual, obrednik), *Knjižice odь žitiê rimskihь arhierôovь i cesarovь* (povijest rimskih papa i careva) te *Odь bitiê redovničkoga knjižice* (priručnik za uvoditelje pristupnika u svete redove). Danas se ovih šest knjiga iz Kožičićeve riječke tiskare smatraju značajnim djelima u ukupnu fondus srednjovjekovne hrvatske glagoljaške književnosti, koja je svoj zenit dosegla samo pet desetljeća ranije u tek otkrivenu tiskarskome mediju i glagoljskim inkunabulama.

Urednice su ovoga tematskoga broja razvrstale pristigle radove prema užoj tematici u tri cjeline. U ovome osvrtu slijede odvojeni pisani prikazi dviju autorica. U prvom dijelu Iva Lukežić prikazuje sedam radova u kojima se Šimun Kožičić i njegova djela motre u širem povijesnom ili kulturološkom kontekstu, odnosno iz današnje šire hrvatske i uže riječke perspektive: šest uvrštenih u prvu cjelinu (9–107) te jedan uvršten u treću (203–225). U drugome dijelu Jasna Vince iscrpnije prikazuje preostalih pet radova usredotočenih na jezik u izdanjima Kožičićeve tiskare, uvrštenih u zasebnu drugu cjelinu u ovom broju časopisa (111–199).

1.

U prvu cjelinu uvodi povjesničar i arhivist, akademik Petar STRČIĆ prilogom *Hrvatska u doba Šimuna Kožičića Benje s posebnim osvrtom na tadašnju Rijeku* (9–16). U njemu daje sažet uvid u hrvatsku povijesnu zbilju druge polovice 15. i početka trećega desetljeća 16. st., na tragu odgovora na pitanje zašto je Šimun Kožičić za ostvarenje svoga najvažnijega i ujedno posljednjega životnoga pothvata odabrao upravo Rijeku. Ističe da je Šimun Kožičić živio u desetljećima obilježenima događajima kobnima po Hrvatsku, započetima u drugoj polovici 15. st., nakon pada Bosanskoga Kraljevstva (1463.) pod osmansku vlast do početka rasapa i Hrvatskoga Kraljevstva, što je uslijedio nakon vojnoga poraza u Krbavskoj bitci (1493.) te svijesti o potpunu moralnome porazu hrvatskoga plemstva nakon suočenja sa spoznajom da je u toj bitci slomljen posljednji pokušaj samostalnoga odupiranja osvajačima s istoka, bez pomoći stranoga vladara. Šimun Kožičić bio je svjedokom prijelomnih događaja koji su uslijedili početkom 16. stoljeća: svjedokom kraja Ugarskoga Kraljevstva poslije bitke pod Mohačem (1526.), nakon koje će 1527. g. *ostatci ostataka nekada slavnog Kraljevstva Hrvatskoga* zajedno s nepokorenim ostacima Kraljevstva Ugarskoga izabrati austrijskoga Habsburga za zajedničkoga vladara i ući u četiristoljetnu državnu zajednicu s Austrijom. Riječju: Kožičićeva je domovina početkom tridesetih godina 16. stoljeća zemlja opustošena, demografski, gospodarski i kulturno uništena, teritorijalno razdrobljena, u vlasti uglavnom stranih vojnih struktura, podijeljena između Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva. Izuzetak je tek grad Dubrovnik s donekle sačuvanim samostalnim statusom. Modruški ili krbavski biskup Šimun Kožičić Benja, nakon rasapa Modruša i sam izbjeglica, nije se mogao udomiti u Senju kao upravitelj Senjske biskupije ni u sjevernoprivorske Vinodolu, stalnim metama osvajača, te se odlučio svoju glagoljsku tiskaru otvoriti u Rijeci, gradu koji je od 15. stoljeća pripadao izravno Habsburškoj Kruni, te je kao važan trgovačko-pomorski grad bio branjen i pošteđen od izravnih turskih upada, pa je, štoviše, dobio svoj gradski statut upravo 1530. godine kad u nj stiže Šimun Kožičić. K tomu je gradsko stanovništvo, usuprot useljavanju sa svih strana, opstalo u apsolutnoj većini hrvatsko, a u liturgijskoj se praksi u gradu, unatoč forsiranju službenoga latinskoga, uspijevalo održati i glagoljaško staroslavensko bogoslužje. Riječko je zatišje potrajalo tek toliko

da se prolomi labuđi pjev srednjovjekovne hrvatskoglagoljaške kulture na izdisaju: i u Rijeci su se ubrzo pogoršale prilike, te se Šimun Kožičić već 1532. vratio u rodni Zadar, gdje je 1536. i umro.

U prilogu *На кръстопътя между Изтока и Запада. Върху материал от глаголически ръкописи и старопечатни книги, съхранявани в Италия и сбирките под юрисдикцията на Ватикана* (19–27) Aksinija DŽUROVA iz Centra za slavensko-bizantska proučavanja »Ivan Dujčev« i Fundacije »Elena i Ivan Dujčev« u Sofiji iznosi rezultate sustavna rada na popisu inventara zbirki slavenskih tekstova u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici i Papinskome orijentalnome institutu u Rimu te u Knjižnici Ambrosiani u Milanu. Otkad je sedamdesetih godina 20. stoljeća otpočet timski rad dvoje stručnjaka, do danas je broj popisanih rukopisa porastao od 130 na 207. Među popisanim je i opisanim glagoljskim rukopisima i znameniti *Assemanijev kodeks* iz 10.–11. st. te trinaest hrvatskoglagoljskih rukopisa iz 14. i 15. stoljeća. Svi oni pridonose identifikaciji tipoloških razlika između latinskih i slavenskih kodeksa u ranijem razdoblju, a svjedoče i o postupnu usvajanju inovativnih postupaka uvezenih iz latinske kulture u kasnijemu razdoblju. Tek predstoji rad na tiskanim tekstovima, među koje pripadaju i hrvatske inkunabule i Kožičićeve knjige. U radu se daje pregled identificiranih i do sada proučenih glagoljskih rukopisa, te utvrđuje njihova posrednička uloga u procesu proširivanja repertoara ukrašavanja i utjecaj kodikoloških inovacija iz latiničnih kodeksa na ćirilične rukopise. Članak je vrijedan i iscrpno dokumentiran prilog istraživanju posredničke uloge hrvatske glagoljske tradicije između Istoka i Zapada.

U članku pod naslovom *Šimun Kožičić Benja i njegova tiskara u istraživanjima Petra Kolendića* (29–39), akademkinja Anica NAZOR, ugledna istraživačica Kožičićeva života i djela, detaljnije se bavi prinosom koji je poznavanju Kožičićeva života i djela dao njezin prethodnik, književni povjesničar Petar Kolendić u dvama radovima objavljenim u Skoplju 1934. godine. Prvom Kolendićevu radu o Šimunu Kožičiću i njegovoj tiskari u Rijeci dugujemo osnovne podatke o Kožičićevu životu, osobito o pojedinostima koje se odnose na njegovo sudjelovanje na Petom lateranskom koncilu gdje je 1513. godine održao prvi, a 1516. drugi govor, te o tome da su oba govora odmah bila objavljena u Rimu. Petar Kolendić istražio je pojedinosti koje se odnose na dio Kožičićeva života nakon njegova bijega

iz Modruša, kad se, jedva umakavši Turcima, nakratko zadržao u Vinodolu, no ubrzo se povukao u Rijeku gdje je pokrenuo tiskaru, zbog čega je osobno putovao u Mletke kako bi pribavio grafički inventar (drvoreze i slova). Petar Kolendić pomno je istražio i tko su bili talijanski tiskari koje Kožičić u nekim svojim izdanjima spominje kao *stampadure* koji su mu vodili tiskaru. Utvrdio je da je riječ samo o jednome, imenom Bartolomeo Zanetti iz okolice Brescie. Petru Kolendiću bila su poznata četiri Kožičićeva naslova: *Oficij, Misal, Knjižice krsta i Životopis rimskih papa i careva*. Za bukvar je znao, ali ga je u zasebnome radu iz 1934. krivo pripisao čuvenomu mletačkomu tiskaru Andrei Toressaniju, što je izišlo na vidjelo tek 1964. nakon što je u Petrogradu (Sankt-Peterburgu) pronađen i snimljen svitak s originalnim primjercima Kožičićeva *Psaltira* i *Od bitija redovničkoga knjižice*, odnosno nakon što je 1979. godine javnost obaviještena o tome. Stoga Anica Nazor zaključuje: »Zahvaljujući Petru Kolendiću tridesetih je godina XX. stoljeća bilo aktualizirano istraživanje života i djela biskupa Šimuna Kožičića, napose njegove glagoljske tiskare u Rijeci. (...) Kolendićeva su istraživanja vrijedan, konkretan prilog poznavanju Kožičića i njegove tiskare u Rijeci« (36). Članak je značajki dokumentiran prilog povijesti istraživanja Kožičićeva života i djela.

Tipografske osobitosti Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov (41–57) rad je sofisticirane metodologije, pojmovnika i metajezika. Autor mu je Frane PARO, akademski slikar i grafičar, poznat filološkoj javnosti po *Glagoljskoj početnici* i znanstvenoj monografiji *Nevidljiva tipografija: Božji pečat i kristogram u hrvatskoj glagoljskoj inkunabuli*. U ovome članku on istražuje samo jedan aspekt tipografskoga oblikovanja u Kožičićevu misalu: harmonizaciju površina u knjizi i funkciju olovnoga slova u prijelomu stranice. Nalazi da se tipografska ideja prijeloma temelji na trinitatnoj ideji, odnosno u Pitagorinoj pačetvorini, omiljenoj u renesansi, što je u Kožičićevo vrijeme već bila uobičajena, profesionalna tiskarska rutina. U mjerenoj primjerku nalazi sačuvane originalne tipografske mjere: veličina stošca Kožičićeva glagoljskoga olovnoga slova unutar knjige je 4,558 mm, što se, misli autor, može smatrati svojevrsnim riječkim cicerom, samo tisućinkama milimetra većim od Didotova, koji je tek od konca 19. st. prihvaćen kao standardna međunarodna tipometrijska jedinica. U rad su uključene četiri pregledne tablice, a pridodano mu je šest grafičkih crteža. Članak je zanimljiv pogled na Kožičićevo

djelo iz motrišta tehničko-tehnološkoga umijeća njegova vremena.

Žitija rimskih cesarova. Vjernost izvorniku i originalnost prijevoda (57–74) članak je Tomislava MRKONJIĆA, arhivara Vatikanskoga tajnoga arhiva i profesora na Papinskome bogoslovnom fakultetu Seraphicum u Rimu. Bavi se dosad neriješenim pitanjem u vezi s Kožičićevim opusom: ovisnosti o predlošcima, odnosno originalnosti Kožičićeva prijevoda teksta o životu rimskih careva u drugom dijelu Kožičićevih *Žitija rimskih papa i careva* s osobitim obzirom na činjenicu da je sve to još 1989. utvrđeno u tekstu prvoga dijela *Žitija* koji se odnosi na život rimskih papa. U radu se ponajprije utvrđuje da je predložak s kojega se prevodilo Egnatiusov *De Caesaribus libri tres*, određuje se ambijent u kojemu je prijevod nastao, potom se pomno uspoređuju strukture predloška i prijevoda, osobito tekstovi ekskursa i pojedinih životopisa. Zaključuje se da je Šimun Kožičić u svom prijevodu pokazao određenu originalnost glede strukture, izbora i obrade diskursa, dijelova poglavlja, prijevoda termina, te dopuna datumima i podacima iz lokalne i osobito južnoslavenske povijesti. Rad je ilustriran usporednim tekstovima originala i Kožičićeva prijevoda (i dopuna). Članak sadrži bitnu novost u popunjavanju spoznaja o Šimunu Kožičiću i njegovu djelu, u onome dijelu u kojemu su dosadašnje spoznaje bile manjkave ili zanemarive.

U članku pod naslovom *Prilozi tekstu i recepciji Kožičićeva govora »De Coruatiae desolatione«* (77–107), Bratislav LUČIN, voditelj Centra za proučavanje Marka Marulića i njegova humanističkoga kruga MARULIANVM u Splitu, donosi cjelovitu studiju o drugom Kožičićevu latinskom govoru održanu na Petom lateranskom koncilu i tiskanom u Rimu 1516. pod naslovom *De Coruatiae desolatione (Opustošena Hrvatska)*. Do sada se taj drugi govor smatrao djelomično sačuvanim, no u ovom se radu pokazuje i dokazuje da je ipak sačuvan u cjelini. U članku se nakon prikaza sadržaja cjelovita govora *Opustošene Hrvatske* ocrtava koncilski i međunarodni kontekst u kojemu su oba Kožičićeva govora nastala. Usporedbom se obaju Kožičićevih govora otkrivaju razlike u kontekstu zbivanja: u prvom govoru iz 1513. Kožičićevo izlaganje je preglednije i više vezano za koncilske teme, dok je drugi govor iz 1516. kraći, prožet nadom da će Crkva s novim, tek izabranim papom pokrenuti obranu od Turaka, štoviše, poput svojih prethodnika, i križarski rat protiv nevjernika. Kožičić se novomu papi Leonu X. obraća oštrim opomenama, gotovo prijetnjama. Vjerojatno je oštar protupapinski ton razlogom znatne percepcije

ovoga Kožičićeva govora u Francuskoj, gdje je tijekom 16. st. pretiskan u tri- ma zbornicima političkih progalskih pamfleta. Autor ističe da je za povijest hrvatske književnosti napose važno izdanje iz 1518. kao vrlo ran (možda i prvi) prijevod djela kojega hrvatskoga književnika na francuski. Tekst je studije ilu- striran sa šest slika (faksimila izvornika). U prilogu se nakon studije donosi kritičko izdanje integralnoga latinskoga teksta i njegov prijevod na hrvatski. U popunjavanju spoznaja o Šimunu Kožičiću i njegovu djelu sadrži potpunu novost u dijelu u kojemu su dosadašnje spoznaje bile manjkave ili netočne.

Na samom je kraju ovoga tematskoga broja časopisa *Fluminensia* članak *Šimun Kožičić: bitan čimbenik hrvatskoga (riječkog) identiteta i kulturnoga i turističkoga branda grada Rijeke* (203–225) kojemu je autor riječki biblio- tekarak Juraj LOKMER. Rad se bavi temom iskazanom u ključnim riječima: *Šimun Kožičić Benja, Rijeka, »brand«, hrvatski (riječki) identitet i kultura*, po mišljenju samoga autora, samo je »skroman doprinos (...) razmišljanjima i prepoznavanju nekih bitnih činjenica iz bogate povijesno-kulturne baštine za stvaranje branda Rijeke« (206). Bitnim čimbenicima riječkoga kulturno- ga identiteta koje bi valjalo ugraditi u brand grada Rijeke autor drži kultur- no-povijesnu baštinu kojoj pripada glagoljica, riječka glagoljaška tradicija te Kožičićev riječki nakladnički i tiskarski opus, odnosno njegova riječka tiskara. Na tim odrednicama u izgradnji identitetske potke i *branda* grada Rijeke razmatra nekoliko razina te predlaže sasvim konkretne manifestacije s ekonomskim potencijalom i mogućim dobrim učincima u gradskoj turi- stičkoj ponudi. Autor, bivši dugogodišnji ravnatelj riječke Sveučilišne knjiž- nice, dobro je obaviješten o kulturno-povijesnoj baštini i njezinoj stručnoj valorizaciji i zaštiti, a svoju zauzetost dokazuje i ovim člankom.

2.

Znameniti Zadraniin Šimun Kožičić Benja, koji je spletom povijesnih okolnosti svoju djelatnost razvio daleko izvan granica užega zavičaja, pri- pada krugu glagoljaških humanista, »visokoobrazovanih intelektualaca – predstavnika crkvene hijerarhije, znanstvenika, velikaša, pisaca, diplomata – koji su se duhovno oblikovali i rasli kroz suživljenost dviju tradicija – hrvatskoglagoljske ‘slovinke’ i latinske – izražavajući se u oba medija«. ¹

¹ Eduard HERCIGONJA. *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 2009., 70.

Takvi su, primjerice, Novak Disislavić, Juraj Slovinac, Nikola Modruški, Franjo Jožefić, Jerolim Vidulić, Stjepan Belić i drugi. U prethodnim studijama Šimun Kožičić, biskup i diplomat, utemeljitelj riječke tiskare, nije ocrtan samo kao dobar poznavatelj latinštine i njome pisanih suvremenih djela nego i kao vješt govornik i pisac latinskoga izričaja, uz to i prevoditelj na jezik blizak sunarodnjacima. O kakvoj je »slovinskoj« stilizaciji (ili stilizacijama) riječ, govori se u drugoj tematskoj cjelini (111–199).

Kožičićev *Misal hruacki* otisnut u Rijeci 1531. godine, zanimljiv je tekstološki i jezično, jer po nekim svojim značajkama – kao što je već davno primijećeno – znatno odudara od ostalih najstarijih hrvatskoglagoljskih tiskanih misala: *Prvotiska misala* (1483.), *Senjskoga misala* (1494.) i *Misala Pavla Modrušanina* (1528.). Nije stoga čudo što su čak četiri članka posvećena upravo toj najopsežnijoj i najvažnijoj od svih knjiga koje su izašle iz Kožičićeve tiskare. Prvi od njih, *Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja »Misala hruackoga«)* (111–123), programatskoga je karaktera. U njemu Mateo ŽAGAR želi »pokazati strategije priređivanja kritičkoga izdanja *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje« (111), propitujući neka uvriježena mišljenja o naravi jezika na koji je Kožičić prevodio. Kožičić, misli autor, taj jezik promatra u humanističkom okružju, u kojem se latin-skomu – jeziku učenosti, liturgije i književnosti – suprotstavlja srodan, ali niže pozicioniran talijanski, pa tu istu dihotomiju prenosi na odnos crkvenoslavenski ~ hrvatski. Naoko proturječan Kožičićev postupak: odlučno popravljjanje, kako sam napominje, zastarjela i pogrešna teksta, njegovo pohrvaćivanje i usklađivanje s *Vulgatom*, uz istodobno brižno čuvanje prepoznatljivih crkvenoslavenskih jezičnih crta – kako u leksiku, tako i u gramatici – odaju njegov svjestan i promišljen čin stvaranja književnoga jezika koji s pravom nosi naziv *hruacki*. Ovom prigodom nije moguće ulaziti u pojedinosti Žagarove uvjerljive argumentacije. Recimo ipak da se ona zasniva s jedne strane na proučenoj jezičnoj građi, a s druge na obrazloženju vlastitoga priređivačkoga postupka samoga Šimuna Kožičića. Taj se postupak iščitava iz poznate Kožičićeve posvete trogirskom biskupu Tomi Nigeru na početku *Knjižica od žitija*, koju Žagar skraćenu navodi u svom radu.

U sklopu projekta kojemu je cilj kritičko izdanje i opis *Misala hruackog*, na kojem uz voditelja Matea Žagara rade još tri suradnice, više je tema već obrađeno. Dva su članka (uz Žagarov) objavljena u ovom broju časopisa

Fluminensia. Prilog Tanje KUŠTOVIĆ, *Lične zamjenice u »Misalu hruackom« (1531) Šimuna Kožičića Benje (125–141)* započinje prikazom zamjenica za prvo i drugo lice jednine i množine – dakle ličnih zamjenica u užem smislu, kao i morfološki srodne povratno-posvojne. Slijedi pregled oblikâ za izricanje trećega lica, po postanju oblikâ pokaznih i sličnih zamjenica. Iz obilja podataka koje nam autorica podastire odabirem dva koja zorno oslikavaju Kožičićev postupak usklađivanja teksta s *Vulgatom*. To su, prvo, pojava odnosne zamjenice umjesto lične: *iže ~ onže* i drugo, lokativ prema dativu: *o vasъ ~ k vamъ* – oboje po uzoru na latinski predložak: *qui i de vobis* – čime se *Misal hruacki* tekstovno udaljuje od triju usporednih misala. Zanimljiva je i nepodudarnost sintaktičkih i leksičkih rješenja u Kožičića i ostalih pisaca, pri čemu Kožičić ne slijedi uvijek *Vulgatu*. Na kraju su članka dvije tablice, po jedna za svaku od spomenutih skupina zamjenica, u kojima je prikazana sva morfološka (pa i grafijska) raznolikost za sve padeže, i to tako da češći oblici prethode rjeđima. U tablicu su uključeni i združeni podatci iz ostalih triju najstarijih tiskanih misala. Čitatelj iz njih lako može razabrati koliko su Kožičićeva rješenja u suglasju s ostalima i u čemu su razlike. Tako, primjerice, prema Kožičićevoj jedinjoj potvrdi za nominativ: *azъ* u ostalima stoji: *azъ, њa, ê, a*, dok naprotiv za njihov akuzativ: *mene, me* Kožičić nudi čak sedam oblika!

Opisujući dvojину, autorica upućuje na prilog *Dvojina* u »*Misalu hruackom*« Šimuna Kožičića Benje (143–156), koji potpisuju Blanka CEKOVIĆ i Ivana ETEROVIĆ. Na reprezentativnome korpusu od tristotinjak stranica *Misala hruackoga* istražuje se status dvojine kako bi se i na tom odsječku gramatike pokazalo koliko Kožičićeva rješenja odstupaju od uobičajenih. U poglavlju pod naslovom *Parnost* raščlanjuju se dvojniski oblici u imenica za parnosimetrične predmete (primjerice, *nozê*), a poglavlje naslovljeno *Dvojnost* donosi oblike koji se rabe onda kada je riječ o dvjema jedinicama (usp. *dva kriva svêdêtela*). Usporedba s trima spomenutim hrvatskoglagoljskim tiskanim misalima otkriva da je *Misal hruacki* najmanje dosljedan u čuvanju dvojniskih oblika. U njemu je više nego u ostalim misalima zastupljena množina parnih predmeta na mjestu očekivane dvojine, a češće izostaje i sročnost u zamjenica i pridjeva kao atributa. Ponuđeni primjeri pokazuju da je kršenje sročnosti uobičajeno u nominativu i akuzativu u kojima nastupaju parne imenice rucê i nozê (zapisane i *ruce/ruci* i *noze/nozi*); usp. nominativ/akuzativ *nozi moe* uz dativ/instrumental *nogama tvoima*. Iako su glagolski

dio predikata, lični glagolski oblici te participi i zamjenice načelno sročni u broju s parnim imenicama: *vidista oči moi, videća divista se* itd., česti su i primjeri s množinom: *otvoreni sut tebi oči*. Iz brojnih je primjera razvidno da je slobodna dvojina bolje sačuvana. To se odnosi i na sročne oblike pridjeva, zamjenica i participa, a dvojninski oblici prevladavaju i u ličnim glagolskim oblicima. U *Zaključku* se ističe »neodrživost tvrdnje da je dvojina kao kategorija uklonjena te tumačenja koja njegovu jezičnu djelatnost prikazuju isključivo u svjetlu kroatizacije« (153). Najbolji je dokaz tomu uporaba dvojine na novoprevedenim mjestima, tj. onima naknadno usklađenima s latinskim predloškom, gdje Kožičić nije imao uzora u hrvatskoglagoljskim misalima.

Predaleko bi nas dovelo iznošenje svih primjera što ih Milan MIHALJEVIĆ donosi u radu *Jezik kanona mise u Kožičićevu »Misalu hruacskom«* (157–182), kojemu su dodana i tri priloga: 1. tekst kanona mise iz *Kožičićeva misala*; 2. kritičko izdanje kanona s tekstom iz *Misala illirico 4* kao osnovnim, uspoređenim s kanonom iz 22 rukopisna i tiskana misala; 3. latinski tekst. Iz činjenice da tekst kanona mise iz Kožičićeva *Misala hruacskog* nije ušao u kritički aparat nego je objavljen posebno, vidi se da je razlika između toga misala i svih ostalih veća nego između bilo koja druga dva misala. Autor zapaža da se, kada je o kanonu riječ – a znamo da je to tekst posvećen liturgijskom ulogom – »gotovo može govoriti o novom prijevodu, a ne samo o redakciji« (157). Prema očekivanju, zamjetniji su uređivački zahvati u leksik, sintaksu i tekst, pa i grafiju nego u glasove i oblike. Tri tipa novina na leksičkoj, sintaktičkoj i tekstološkoj razini prikazuju se pod naslovima: *Pomlađivanje (pohrvaćivanje) teksta; Prilagodba prijevoda latinskomu predlošku; Odstupanje od latinskoga predloška*. I tu se dakle naglašava Kožičićev dvojak pristup latinskomu izvorniku: iako on u većini slučajeva ispravlja stariji prijevod prilagođujući ga latinskomu predlošku, ima i slučajeva kada u želji za većom izražajnošću od toga odustaje. Najčešće je riječ o redu riječi. U zaključku čitamo: »Odstupanje od latinskoga predloška i čuvanje mnogih starijih crkvenoslavenskih elemenata u tekstu svjedoče o tome da Kožičić nije radio mehanički te da mu osnovni cilj nije bio samo što više pohrvatiti tekst i približiti njegov jezik 'narodnom' govoru niti ga samo što više uskladiti s latinskim nego da je radio promišljeno s unaprijed utvrđenom koncepcijom književnoga (hrvatskoga crkvenoslavenskoga) jezika« (166).

Posljednji rad s jezičnom tematikom, u kojem autorica Sanja HOLJEVAC

predstavlja posljednju poznatu knjigu otisnutu u Kožičićevoj tiskari, nosi naslov *Prilog analizi jezika Kožičićevih glagoljskih knjiga: »Od bitja redovničkoga knjižice«* (185–199). Nakon opsežna uvoda u kojem nas podsjeća na glavne činjenice kao što su izgled, sadržaj i namjena knjige, te na dosadašnje njezine proučavatelje i izdavače, autorica prilazi glavnomu poslu: jezičnoj raščlambi teksta na fonološkoj i morfološkoj razini, dotičući se i leksičke. Prema vlastitim riječima, »[j]ezične kategorije odabrane za analizu pripadaju onima koje je, uz ostale, A. Nazor (...) odredila jezičnim kriterijima pri određivanju donje granice crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima« (189, bilj. 19). To su, redom, grafičke i fonološke pojave: *jat*, slogotvorni sonanti *r* i *l*, refleks praslavenskoga *dj, pitanje rotacizma, skupina *čr* i sl. Pozornost je posvećena i morfološkim obilježjima koja mogu ukazati na stupanj očuvanosti crkvenoslavenske norme (nastavci u imenica, zamjenica i pridjeva, glagolska morfologija). Valja posebno upozoriti na odjeljak u kojem autorica ističe dosljedno razlikovanje jezika svjetovnoga diskursa (posvjedočena u kolofonu) s hrvatskim nastavcima za genitiv jednine: *-oga/-ega* od jezika čitave knjige, u kojem prevladavaju crkvenoslavenske crte. Provedena jezična analiza vodi zaključku kako Kožičićeva književnojezična koncepcija »podrazumijeva i uređen suodnos crkvenoslavenskih i starohrvatskih jezičnih značajki« (185).

Važnost priloga sabranih u drugoj tematskoj cjelini nije samo u opisu jezičnih pojava, prikazu prijevodnih postupaka ili u vrednovanju rada humanista Šimuna Kožičića Benje. Sve nam je to, dakako, dragocjeno, ali paleoslavistima je jednako tako dobrodošla i izdana građa. Zahvaljujući kritičkomu izdanju dobili smo tekst kanona mise u svim poznatim hrvatskoglagoljskim misalima, a na pomolu je – što nas posebno veseli – fototipsko i kritičko izdanje Kožičićeva *Misala hruackog* uspoređena s *Prvotiskom misala*, *Senjskim misalom* i *Misalom Pavla Modrušanina*.² Tako će se tiskani *Misal hruacki* pridružiti rukopisnomu *Hrvojevu misalu* iz 1404. ili 1405. godine,³

² Dva su od četiri najstarija hrvatskoglagoljska tiskana misala dostupna u faksimilnom izdanju, ali nisu transliterirana: *Misal po zakonu rimskoga dvora: prvotiskak godine 1483*. I. FRANGEŠ et al. (ur.). Pretisak. Zagreb: Liber, izdanja Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Biblioteka pretisaka »Liber Croaticus«) – Mladost, 1971.; *Senjski glagoljski misal 1494*. M. MOGUŠ; A. NAZOR (ur.). Faksimilni pretisak. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (Pretisci HAZU, sv. 5). 1994.

³ *Missale Hervoiæ ducis Spalatensis croatico-glagoliticum. Missale Hervoiæ ducis*

s inačicama iz *Misala Borg. Illirico 4, Ročkoga i Novakova misala* u kritičkom aparatu, kao i *Newyorškom misalu* pisanom u 15. stoljeću,⁴ kojemu tekst upotpunjuju razlike što ih donose *Misal Borg. Illirico 4*, zatim *Hrvojev i Berlinski misal*. Bit će to ujedno četvrto Kožičićevo djelo ponuđeno u faksimilu i transliteraciji današnjim čitateljima.⁵

IVA LUKEŽIĆ, JASNA VINCE

Gacka u srednjem vijeku. Hrvoje GRAČANIN; Željko HOLJEVAC (ur.). Zagreb – Otočac: Područni centar Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Gospiću, 2012., 369 str.

Krajem 2012. godine pod uredništvom sveučilišnih profesora i zagrebačkih povjesničara Hrvoja Gračanina i Željka Holjevca objavljen je zbornik *Gacka u srednjem vijeku*. Posrijedi je šesnaest znanstveno i stručno kategoriziranih radova devetnaestero autora različitoga stručnoga profila i znanstvenoga usmjerenja iz Gospića, Kopenhaga, Otočca, Senja, Zadra i Zagreba. Svi se oni manje-više tiču gackoga kraja, njegovih ljudi i njihove svojine u srednjem vijeku. Proizišao je iz znanstvenoga skupa održanoga u povodu 550. obljetnice osnutka Otočke biskupije u Otočcu. Na njemu je sudjelovalo čak četvero znanstvenika iz našega instituta koji su s dva svoja priloga obogatili sam zbornik.

Gacka u srednjem vijeku grozdoliko nudi radove u nekoliko tematskih

---

Spalatensis croatico-glagoliticum [sv. 1]. Potpuno faksimilno izdanje originala iz Topkapı Sarayı Müzesi u Istanbulu. Zagreb – Ljubljana – Graz: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1973.; *Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum. Transcriptio et commentarium* [sv. 2]. B. GRABAR; A. NAZOR; M. PANTELIĆ (ur.). V. ŠTEFANIĆ (prir.). Zagreb – Ljubljana – Graz: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1973.

⁴ *The New York Missal: an early 15th century croato-glagolitic manuscript*. H. BIRNBAUM; P. REHDER (ed.). München; Faksimilno izdanje. München – Zagreb: Verlag Otto Sagner i Sveučilišna naklada Liber, 1977.; E.-M. SCHMIDT-DEEG. *Das New Yorker Missale. Eine kroato-glagolitisches Handschrift des frühen 15. Jahrhunderts*. München: Verlag Otto Sagner, 1994.

⁵ Te i druge podatke donosi Anica Nazor u članku KOŽIČIĆ BENJA, Šimun (Simon Modrusiensis; Kožičić, de Begna, Begnii, Begnio, Begnius) u *Hrvatskom biografskom leksikonu* (sv. 7, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009., 838–841).